سیاسەت و دەسەڵات

حەمەکەریم عارف

دارِوخانی سیاسەت=هەرەسی رژێم

هەر دەسەڵاتێك بگریت لە سەر شەرعییەتی خودی دەسەڵاتەکە وئیمکاناتی مەتریالیستی وئەبستمۆلۆجی خۆی. وەستاوە یان قەوارەو رادەی ئەو سەلاحیەتەی هەیەتی. وەستاوە لەسەر رادەی قبوڵکردنی ئەو دەسەڵاتە لە لایەن بەرانبەرەوە. بەرانبەر، چ

گۆڤارێکی فکرییە، دەزگای واڵا دوو مانگ جارێك دەریدەکات

هەڵوێستێکی دەربارەی هەیە، چەند لە مومارەسە جۆراوجۆرەکانی دەسەڵات رازییە. سەرچاوەی شەرعیەتی دەسەڵات یان دەبێ دەستورێکی ئیعتراف پێکراو یان زەرورەتێکی شۆرشگێری کۆمەڵایەتی بێت..دەسەڵات بە یەکێك لەو سەرچاوانە شەرعیەت وەردەگرێت و دەسەڵاترانان دەکارن مومارەسەی بکەن وماف وکەرامەتی بەرانبەر چ وەکو تاك و چ وەکو کۆمەڵ بپارێزن. واتا دەسەڵات بۆی نییە لە سنووری شەرعیەتی خۆی دەربچێت یان سەڵاحیەتی خۆی بەدەر لە دەستوور زیاد بکات، بە ناوی دەسەڵات و سەڵاحیاتەوە ماف وکەرامەتی بەرانبەر وخەڵکی پێشێل بکات و لە قاڵبی بەرژەوەندییە تەسکەکانی خۆی بدات..

هەڵبەتە جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان دەسەڵات وەکو حەقیقەتێکی کۆمەڵایەتی واقیعی، یان وەکو مافێکی کۆمەڵایەتی پشت بەستوو بە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی سیاسی مرۆڤانی، لە نێوان دەسەڵات وەکو واقیعێکی کۆمەڵایەتی سیاسی پشت بە ستوو بە هێزو زۆرداری وخۆسەپاندن وکەمکردنەوەو لە قاڵبدان ، تەنانەت سرینەوەو پێشێلکردنی ماف و کەرامەتی بەرانبەر چ وەکو تاك وچ وەکو کۆمەڵ. هەڵبەتە لە سایەی ئەمجۆرە دەسەڵاتەدا شتێك نامێنێت بەناوی هاووڵاتی ودەستورێك نابێت ئەرك ومافی هاووڵاتی، بەدەر لە هەر وابەستەگی وئیحتوبارێکی نا یاسایی دیکە، دیاریبکات وبپارێزێت وهاوسەنگی پەیوەندی نێوان دەسەڵات و سەرانی دەسەڵات وجەماوەری خەڵك رابگرێت و، هاوکێشە سیاسییەکە سەنگەلا دەبێت وبارە سیاسییەکە خوار دەبێت و باری خواریش بە سەلامەتی و بە شێوەیەکی سروشتی و ئاسایی ناگاتە جێ. خۆ ئەگەر تۆزێ بە وردی لە واقیعی مرۆڤانی ژیانی گەلانی دنیا وردببینەوە، دەبینین هەندێ دەسەڵات هەیە، کە هیچ سەرچاوەیەکی شەرعی نییەو لە لایەن دەستەوتاقم وتوێژێکی تایبەتییەوە بەسەر جەماوەری خەڵکدا دەسەپێنرێ وجەماوەری خەڵك بە مێگەل دەزانێ و هەر بەو چەمك و مەفهوومەشەوە مامەڵەی لە تەکدا دەکات. هەندێ دەسەڵات هەیە شەرعیەتی خۆی لە زەرورەتی کۆمەڵایەتی وئابوری و سیاسی سەردەم وقۆناغی خۆیەوە وەرگرتووە، وەلێ دەسەڵاتران ئەو شەرعییەتە بە قازانجی خۆی بەکاردێنێت و رۆژ بە رۆژ زیاترو زیاتر پەنا وەبەر حیلە قانون وحیلە شەرعیەت دەبات وچاو و راولە جەماوەری خەڵك دەکات وکلاویان لەسەر دەنێت وخۆی بە سەریاندا دەسەپێنێت. دیارە ئەمجۆرە دەسەڵاتانە ، هەردووکیان دەسەڵاتی سەلبین وهیچ خێرێك بۆ جەماوەری خەڵك نادەنەوە. وەلێ جۆرە دەسەڵاتێکی دیکەش هەیە کە مومارەسەی دەسەڵات بە بێ هیچ جۆرە خۆسەپاندن وخورتییەك دەکات و رێزی شەرعییەتی خۆی دەگرێت و بە یەك چاو سەیری ئەندامانی کۆمەڵ دەکات و پێوەرو پێوانەی مامەڵە کردنی لەگەڵ بەرانبەردا چ وەکو تاك و چ وەکو کۆمەڵ تەنیا هاووڵاتبوونی ئەندامی کۆمەڵگەیە وەکو ئەرك ومافی یاسایی ئەو هاووڵاتیە.

جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان دەسەڵات وەکو حەقیقەتێکی کۆمەڵایەتی واقیعی، یان وەکو مافێکی کۆمەڵایەتی پشت بەستوو بە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی سیاسی مرۆڤانی

شەرعییەت بریتییە لە شێوازو چۆنییەتی دەسەڵاترانی، جاری وایە شێوازی سەرکوتکاری و خورتی بەکاردێت، جاری وایە شێوازی قەناعەت پێکردن وسازان و نەرمکێشی بەکاردێت. جاری وایە شێوازی پارەبەخشینەوەو دیاری و سەوقاتی و پێشکەشی، تەنانەت پلەو پایەی نارەواش بەکار دێت. هەندێجار دەسەڵات بە گوێرەی قۆناغ و بە پێی بەرژەوەندی خۆی تێکەڵەیەك لە هەر هەموو ئەو شێوازانە بەکار دێنێت. زۆرجار کێشەوکێشماکێشی نێوان تاك ودەسەڵات، لەسەر شێوازو چۆنیەتی حوکمرانی دەسەڵاتە،کە لە رێگەی حوکمرانی خۆیەوە دەیەوێ خۆی بەسەر خەڵکیدا بسەپێنێت وشێوازێك دەگرێتەبەر کە زۆرترین سەڵاحیەتی بداتێ ولەو رێگەیەوە درێژە بە تەمەنی دەسەڵاترانی خۆی وەکو دەسەڵات بدات.

هەڵبەتە ئەگەر بە وردی سەرنجی هاوکێشەی پەیوەندی نێوان تاك و دەسەڵات بدەین، دەبینین کێشەی نێوانیان لە خودی دەسەڵاتەکەدایە،لە شێوەی دەسەڵاتەکەو لە ناوی دەسەڵاتەکەدا نییە، کە دەکرێ هەر شێوەو ناوێك لە خۆ بگرێت، هەروەها کێشەکە لە شەخسی حوکمڕاندا، چ تاك بێت، چ حیزب و چ گەل نییە، بەڵکو کێشە راستەقینەکە لە شەرعییەتی ئەو کەسەدایە کە حوکم دەکات، لە چۆنیەتی

حوکمکردنەکەیدایە، لەو خەڵکەدایە کە حوکمیان دەکات، هەروەها لە رادەی ئەو سەڵاحیەتەدایە کە دەدرێ بە دەسەڵات یان دەسەڵات بۆ خۆی زەوتی دەکات و لە مامەڵەکردنی رۆژانەدا بەسەر جەماوەری خەڵکیدا دەسەپێنێت، یان دەســەڵات دەیــدات بە هەندێ لە پیاوانی خۆی، یان هەندێ دامودەزگای ئەمنی وسانسۆر و ئایدۆلۆجی.کە ئەمە زۆر بە زەقی لە هەرێمی کوردستاندا دەبینرێت و، من بەش بە حاڵی خۆم بە دیاردەیەکی ترسناکی نا نەتەوەیی و بە یەکێك لە فاکتەرەکانی هەرەسی دەسەڵاتی کوردی دەزانم،کە بێگومان درەنگ یان زوو روودەدات، هەروەها کێشەی نێوان تاك ودەسەڵات، لە شێوازو چۆنیەتی بەکارهێنانی ئەو سەلاحیەتە زۆرەیە کە دەسەڵات و دامودەزگا زۆر زەوەندەکانی هەیانە، ئیدی یان پێیاندراوە یان زەوتیان کردووە. دەسەڵات ئەو فشە سەلاحیەتانە پاچڤەی واقیع دەکات ودەیکات بە میکانیزمی جێ بەجێکردنی یاساو رێساو بریارو تەعلیماتەکانی خۆی ولەو رێگەیەوە زەمینە بۆ جێبەجێکردنی نەخشەو بەرنامەو پرۆسە سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتی وئەمنی و عەسکەرتاریەکانی خۆی خۆش دەکات. رەنگە بتوانرێت شێوازە سەرەکییەکانی مومارەسەی دەسەڵات لە سێ جۆرە شێوازدا چڕبکرێنەوەو هەر دەسەلاتێك بگری یەکێك لەو شێوازانە، یان هەندێ شەقڵ ولایەنی ئەو شێوازانەی تیادا بەدی بکرێت. یەکێك لەو شێوازانە، شێوازی زۆرەکی وخورتییە: لەمجۆرە شێوازەدا، دەســەڵات بۆ خۆسەپاندن وملکەچکرنی جەماوەر پەنا دەباتە بەر زەبرو زەنگ وناچارکردن و هەرەگیف و تۆقاندن. دووەم شێواز بریتییە لەوەی کە دەسەڵات لە رێگەی سەروەت و سامان و پارەوپول و بەخشش و دیاریی، تەنانەت پلەو پایەی نایاسایی وخەیاڵییەوە خەڵکی بۆ لای خۆی رادەکێشێت. ئەمە لە هەرێمی کوردستاندا زۆر زەق ودیارە، دانی دیوەخانانە بە ئاغاو کوێخاو کردنەوەی دوکان ودوکانچەی بە ناو رۆشنبیریی بە نێوی ئەم خێڵ و ئەو تیرەو تایفەوە، بە ناوی کەسوکارو دۆست و بناژۆو خزمی خەزوری سەپانی شێخی ئەم مەنسول وئەو مەنسولەوە، یان خانەنشینکردنی دەیان وسەدان کەسی نا شایستە

بە دەرەجــەی بەرێوەبەری گشتی و وەزیرو وەکیل وەزیرەوە. باشترین نموونەن.جۆری سێیەم دەکرێت نێو بنرێت دەسەڵاتی سازگاری، کە ئەو دەسەڵاتەیە پشت بە دیالۆگ وگۆرینەوەی بیروراپان دەبەستێت و هەوڵدەدا لە گەڵ بەرانبەردا بسازێت و رێزی بگرێت ومافی رادەربرینی بداتێ و وەکو هاوولاتییەك رێزی بگرێت و نەی چەوسێنێتەوەو دەنگی خەفە نەکات و پێوەری سەرەکی بۆ هەر جۆرە مامەڵەیەك دەگەڵ بەرانبەردا تەنیا هاوولاتی بوون بێت و بــەس، کە بەداخەوە لە هەرێمی کوردستاندا هەستی هاوولاتی بوون لە لای تاکی کورد نەك ریشاژو ناکرێت، بەڵکو بە زەقی و بەپراکتیکی ریشەکێش دەکرێت..

دۆخە گۆرکێی دەسەڵات

هەر دەسەلاتێك بگریت جۆرە مەیلێکی زۆرەکی وخورتی وخۆسەپاندنی تێدایەو رەگێکی دەچێتەوە ســەر خۆپەرستی و ئەنانیەت و دکتاتۆرییەت. ئەمەش وایکردووە کە دەسەڵات نەتوانێت بە ئاسانی لەگەڵ واقیعدا بسازێت و دۆخەگۆرکێ بکات و لە دەسەلاتی رووتەوە بگۆرێت بۆ بەرێوەبردن و ئیدارەی دەســەلات، چونکە ئەم پرۆسەیە دەگــەڵ کــرۆك و جەوهەرو تەبیعەتی خۆپەرستانەی جڵەوناپەزێردا تێکناکاتەوەو ئەگەر مل بۆ ئــەم نەشتەرگەرییە سیاسیە قورس و بە ئازارە بدات و، لەدەسەڵاتەوە بگۆرێت بۆ بەرێوەبردن و ئیدارەی دەسەڵات، مانای وایە خۆی پەروباڵ دەکات و، خۆی لە قاڵبی دەقە دەستوری و یاساییەکان دەدات کە سەلاحیەتەکانی کەم دەکاتەوە، دەستی دەبەستێتەوەو سنووری بۆ دادەنێت و دەوری مێژوویی تاك لەنێو دەسەڵاتدا زۆر کەم و کاڵ دەکاتەوەو دەیسرێتەوە، بە رادەیەك کەمی دەکاتەوەو دەیسرێتەوە، ئەگەر ئەو تاکە یان کاراکتەرە نەشمێنێت و یەکێکی دیکە بێتە جێی، هیچ گۆرانێك لە واقیعی دەوڵەت وجۆری حوکم وشێوازوسیستەمی رژێم ناگۆرێت و، هەموو کایە سیاسی و ئابوری و رۆشبیریی و خزمەتگوزارییەکان بە دەقی خۆیانەوە دەمێنن و بە جۆری بەرێوە دەچن، وەك ئەوەی هیچ شتێك نەگۆرابێت و رووی نەدابێت. وەك ئــەوەی سەرۆك

هەرچەندە چەمکی دەوڵەت بوونێکی مەتریالیستی واقیعی زەقی نییە، کە زەقاوزەق بڵی من دەوڵەتم،وەکو چۆن دەسەڵات بوونی پراکتیکی خۆی هەیە و لە سەرۆك، یان لە پاشا یان لە میردا خۆی دەنوێنێت

لانەچووبێت، نەگۆڕابێت و کەسێکی دیکە نەهاتبێتە جێگای. وەك ئەوەی پێشەوا نەڕۆیی بێت و کەسێکی دی نەهاتبێتە شوێنی. دەوڵەت لە رووی سیاسەتی گشتی و دامودەزگاو دامەزراوە دەستووری و مەدەنی و خزمەتگوزارییەکانەوە ناگۆڕێت، چونکە دەوڵەت بریتی نییە لە دەسەڵاتی حوکمران تا بەرووخان یان گۆڕانی دەسەڵاتەکە برۆخێت یان بگۆڕێت، بەڵکو دەوڵەت گشتە ودەسەڵات پاژێکە لەو گشتە، دەوڵەت بریتییە لە دەستوور، لە یاسا، لە ئیدارە. دەسەڵات لە چوارچێوەی دەوڵەتدا بە نێوی دەوڵەتەوە کاروبار بەڕێوەدەبات، بەناوی دەستوورەوە، بە ناوی ئیدارەوە حکومەتایەتی دەکات و شەرعییەتی خۆی لە دەوڵەت و دەستوورو ئیدارەوە وەردەگرێت، نەك لە خۆسەپاندن و توندوتیژی و زەبروزەنگ و ناچارکردنی بەرانبەرەوە چ وەك تاك و چ وەك کۆمەڵگە.

جا بە هەموو پێوەرو پێوانەیەکی سۆسیولۆجی نە دەوڵەت دەکاتە دەسەڵات و حکومەت و، نە دەسەڵات دەکاتە دەوڵەت. دەوڵەت وەك پێکهاتەو قەوارەیەکی مێژوو کرد، زادەو بەرەنجامی کەڵەکەبوونی بە درێژای هوشیاری کۆمەڵایەتییە، کە هەموو چالاکی وچەلەنگییە رۆشنبیریی و رامیاری و ئابورییەکان دەگرێتەوەو لە میانەی گەلێك یان نەتەوەیەکەوەو لە سنووری ئاقارو خاکێکی دیاریکراودا چێدەبێت وپێکدێت و لە چوارچێوەیەکی دەستووری دامەزراوەییدا بەرجەستە دەبێت، لەهەردوو ئاستی ناوخۆو دەرەکیدا مومارەسەی سەروەری خۆی دەکات، کە لە ئاستی ناوخۆدا لە پەیوەندییەکانی دەوڵەت بە دەسەڵاتەوەو لە پەیوەندییەکانی دەسەڵات(حکومەت)بە هاووڵاتییەوە خۆی دەنوێنێ و، لە ئاستی دەرەکیشدا لە پەیوەندییەکانی دەوڵەت لەگەڵ دەوڵەتانی دیدا خۆی دەنوێنێت.

بەڵام دەسەڵات(حکومەت) قەوارەو پێکهاتەیەکی سیاسی رەوتەنییە و شەرعییەتی خۆی لە قەوارە مێژووکردەکەوە کە دەوڵەتە وەردەگرێت، واتا دەوڵەت خودانی سەروەرییە وخودانی ئەو شەرعییەتەیە، کە هەموو ئەندامان و توێژو چینەکانی کۆمەڵ، بەو حکومەت و دەسەڵاتەشەوە کە حوکمی کۆمەڵگە دەکات و بەڕێوەی دەبات، دەبێ گوێڕایەڵ وپابەندی بن. ئیدی لێرەوە دەسەڵات دەبێت بە پاژێك لە گشتی دەوڵەت و دەبێ گوێڕایەڵ و پابەندو وەفاداری گشت پرەنسیپ، حوکم بەهاو پێوانە سیاسی، کەلتوری و ئەخلاقییەکانی دەوڵەت بێت، واتە دەوڵەت گشتە. و پێویستە پابەندی دامودەزگاو دامەزراوە دەوڵەتییەکان بەو گشتەوە(دەوڵەت)زۆر زیاتر بێت لە پابەندییان بە پاژەوە(دەسەڵات و حکومەت)کە لە چوارچێوەی دەوڵەتدا هەم ئەو دەزگایانە بەڕێوە دەبات و هەم پەیوەندی هاووڵاتیان بەو دامودەزگاو دامەزراوانەو بە کۆمەڵگەوە بە جۆرێ رێکدەخات، کە گوێڕایەڵی بۆ دەسەڵات، ماناو چەمکی گوێڕایەڵی بۆ دەوڵەت بگەیەنێت، نەك بۆ خودی دەسەڵات وەکو دەسەڵات.

هەرچەندە چەمکی دەوڵەت بوونێکی مەتریالیستی واقیعی زەقی نییە، کە زەقاوزەق بڵی من دەوڵەتم،وەکو چۆن دەسەڵات بوونی پراکتیکی خۆی هەیە و لە سەرۆك، یان لە پاشا یان لە میردا خۆی دەنوێنێت، بۆیە زۆرجار چەمکی دەوڵەت وچەمکی دە سەڵات(حکومەت)تێکەڵدەکرێت ودەوڵەت بە دەسەڵات ،ودەسەڵات بە دەوڵەت دەزانرێ،لە کاتێکدا دەوڵەت گشتەو،دەسەڵات(حکومەت)پاژە لەو گشتەدا.

دیارە تێکەڵکردنی چەمکی دەوڵەت دەگەڵ دەسەڵاتدا وچەسپاندنی ئەو بۆچوونە لە واقیع و لە زەین وهزرو وەعی و رۆشنبیریی خەڵکیدا، زەمینە بۆ دەسەڵات خۆشدەکات، کە بەرەو دکتاتۆریەت وشمولیەت بڕوات...وخۆی بخاتە سەرووی دەسەڵاتی دەوڵەتەوەو دەوڵەت بخاتە پشت پەردەی دەسەڵاتەوە..هەر لێرەشەوە جۆرە تێکەڵکردنێك لە نێوان ئەرکی هاووڵاتی لە هەنبەر دەوڵەت وئەرکی لە هەنبەر ئەو دەسەڵاتەی کە حوکمی دەکات و بەڕێوەی دەبات، دروستدەبێت، هەروەها لە نێوان ئەرکی کاربەدەست و بەرپرسانی دەسەڵات لە هەنبەر ئەو دەسەڵاتەی کە خۆی نوێنەرایەتی دەکات ولەگەڵ ئەرکی بەرانبەر بەو دەوڵەتەی کە لە سایەو سێبەریدا، وەکو هاووڵاتیەکی ئەو دەوڵەتە دەژی نەك وەکو بەرپرس لە دەسەڵاتەکەدا.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەوڵەت چەمك و زاراوەیەکی مجەڕەدو خەیاڵی نییە،بەڵکو بوونێکی لۆژیکی وشەرعی خۆی هەیەو هەموو ڕۆڵەکانی ئەو گەل یان گەلانەی کە لە ئاقاریدا دەژین لە خۆی ولە یەکتر کۆدەکاتەوەو مێژووی سیاسی ورۆشنبیری و کۆمەڵایەتیان ریشاژۆ دەکات، واتە حوزوری دەوڵەت لە نێو کۆمەڵگەدا لە رووی مەعنەوییەوە حوزورێکی مێژوویی رۆشنبیریی وکۆمەڵایەتی دەبێت ولە رووی واقیعی ولۆژیکییەوە حوزورێکی دەستوری یاسایی ئیداری دەبێت.دیارە ئەم دوولایەنە لەلایەکەوە لە پەیوەندییەکانی حکومەت ودەسەڵات بە دامودەزگا ودامەزراوەکانی دەوڵەتەوە،ولە لایەکی ترەوە لە پەیوەندییەکانی حکومەت بە دامودەزگاودامەزراوە تەنفیزییە ئیدارییەکانی دەسەڵاتەوە بەرجەستە دەبێت، هەروەها لە پەیوەندی هاوولاتی دەگەڵ دەوڵەت و پەیوەندی حکومەت دەگەڵ هاوولاتیدا خۆی دەنوێنێ و بەرجەستە دەبێت.

ئیدی لە میانەی ئەو دیاردەو پەیوەندی وکارلێکانەوە،ئەو یاساو رێساوبنەماو پرەنسیپانە چێدەبن، کە پەیوەندی نێوان دەسەڵات و خەڵکی،وخەڵکی ودەسەڵات دیاریدەکەن. هەر لە چوارچێوەو لە ناوجەرگەی ئەو هاوکێشە سیاسیانەوە سنووروسەڵاحیەتی دەسەڵات و شەرعیەتی مومارەسەی دەسەڵات وبوارو مەیدانەکانی ئازادی و دادپەروەری وبەهای هاوولاتی بوون وهەستکردن بە بوون وسەروەری و هەیبەت وشکۆی دەوڵەت دەردەکەوێ، بۆیە ئەرکی دەسەڵاتی بێ دەوڵەت یەجگار قورسەو نابێ تەنیا بە دەسەڵاترانی قاییل بێ، بەڵکو دەبێت زیرەکانە میکانیزمێکی واقیعی ومۆدێرن وهاوچەرخ بدۆزێتەوە کە پرۆسەی دەسەڵاترانی، ئەگەر بە شێوەیەکی مەعنەویش بووە بگۆرێت بۆ پرۆسەی دەوڵەترانی وگشت ئەو بۆشاییە مێژوویی ورۆشنبیریی وکۆمەلایەتی ودەستوری وقانوونی و ئیداریانە پڕبکاتەوە کە لە غیابی دەوڵەتدا دروست بووەو دروست دەبێت...

ئەرکی دەسەڵاتی بێ دەوڵەت یەجگار قورسە ونابێت تەنیا بە دەسەڵاترانی رووت قایل بێت،بەڵکو دەبێت زیرەکانە میکانیزمێکی واقیعی ومۆدێرن وهاوچەرخ بدۆزێتەوە، کە پرۆسەی دسەڵاترانی،ئەگەر بە شێوەیەکی مەعنەویش بووە، بگۆرێت بۆ پرۆسەی دەوڵەترانی وهەموو ئەو بۆشاییە مێژوویی وکەلتوری وکۆمەلایەتی ودەستوری و قانوونی و ئیدارییانە پڕبکاتەوە کە لە غیابی دەوڵەتدا دروست بووەو دروست دەبێت، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە دەسەڵات بکرێت بە ئەڵتەرناتیفی دەوڵەت،و وا لە جەماوەری خەڵك بگەیەنرێ کە دەوڵەت دەکاتە دەسەڵات،ودەسەڵات دەکاتە دەوڵەت،بەڵکو بە پێچەوانەوە دەبێ دەسەڵات بکرێ بە پرد بۆ گواستنەوە بەرەو دەوڵەت کە بۆ میللەت دەکاتە کەناری ئەمان و ئارامی،ولە سایەی دەوڵەتدا بە ئەزموونی خۆی مومارەسەی ژیان دەکات وبە کەماڵی دڵنیایی بەشداری لە بەرهەمهێنانی مێژووی تیرەی بەشەردا دەکات.دیارە بێ دەوڵەتی،گەورەترین خاڵی لاوازی هەر دەسەڵاتێکە چەند تۆکمەوبتەو وبەهێزیش بێت،دەسەڵاتی بێ دەوڵەت وەکو پیاوێکی یەك لاق وایە، بە ئاسانی هاوسەنگی خۆی پێ راناگیرێت،لەگەڵ بچووکترین گۆڕانی هەلومەرجی بابەتی وخودیدا،دەلەرزێ،دەلەقێ ودرەنگ یان زوو هەرەس دێنێت وزەرەرمەندی گەورەش میللەت وکۆمەڵگە دەبێت "..تۆپینی خۆی و زەرەری خاوەنی"ئەمە جگە لەوەی دەسەڵاتی بێ دەوڵەت،لە رووی سایکۆلۆژییەوە گرێی کێماسی هەیە وهەمیشە چاوی لە پشتیوانی دەرەکی و بێگانەیە.هەڵبەتە هیچ کۆمەك وپشتیوانییەکی رامیاری لە رای خودادا پێشکەش نەکراوەو ناکرێت.ئیدی لێرەوە مینجاری سیاسەت دەست پێدەکات وکورم دەوێ بە سەلامەتی لێی رزگاربێت.

بەڵام وێرای ئەمەش هەموو دەزانین هەر دەسەڵاتێك بگری جۆرە مەیلێکی زۆرەکی وخورتیایەتی وخۆسەپاندنی تێدایەو رەگێکی دەچێتەوە سەر خۆپەرستی و ئەنانیەت ودکتاتۆریەت، بۆیە کاتێ کە هەستدەکات دەوڵەت گەمارۆی دەدات،سنوور بۆ دەسەڵات وجم وجوڵ وچالاکی

ودەسەڵاتەکانی دادەنێت،ورێگەی پێشێلکاری و قانونبەزێنی و زێدەگاڤی نادات،کار بۆ ئەوە دەکات، بەرەبەرە ئامادەگی دەوڵەت کەم وکاڵبکاتەوەو خۆی ببێت بە ئەڵتەرناتیفی دەوڵەت و وا لە خەڵکی بگەیەنێت، کە دەوڵەت دەکاتە دەسەلات، ودەسەلات دەکاتە دەوڵەت.ئیدی لە ڕێگەی ئەم حیلە سیاسەتەوە شەرعییەت بە دزی وزەوتکردنی سەروەری مەعنەوی ولۆژیکی دەوڵەت دەدات و لەسەر حیسابی بێ دەوڵەتی،پتر خۆی بەسەر کۆمەڵگەو جەماوەری خەڵکیدا دەسەپێنێت وئیدی لێرەوە پەیوەندی نێوان دەوڵەت ودەسەڵات (حکومەت) سەنگەلا دەبێت، چونکە رادەی سەروەری دەوڵەت،کە دەبێ هەموو کاتێ لەم هاوکێشە سیاسیەدا، دەوڵەت گشت ودەسەلات پاژ بێت، شێوەو سروشتی پەیوەندی دەوڵەت بە دەسەلاتەوە، کە دەوڵەت بەڕێوەیدەبات، دیاریدەکات. دیارە پەیوەندی نێوان هاوولاتیان وحکومەتیش رەنگدانەوەو بەرەنجامی لۆژیکی و واقیعی هەمان پەیوەندی نێوان دەوڵەت ودەسەلاتە(حکومەت)،کە ئەو پەیوەندییە سەنگەلا بوو،هەموو پەیوەندییەکانی دیکەش لاسەنگ دەبێت. هەرکاتێ دەسەلاتی حکومەت کەوتە سەرووی دەسەلاتی مەعنەوی ولۆژیکی دەوڵەتەوە، ئەمە خۆی لە خۆیدا دەکاتە دزین وداگیرکردن وزەوتکردنی مافی سەروەری دەوڵەت،کە دەبێت لە سەرووی هەموو سەروەرییەکەوە بێت، چونکە سەروەری دەوڵەت دەکاتە سەروەری گەل و سەروەری گەلیش بۆ تێکرای گەلە وەکو کۆمەڵگە نەک وەکو تاک. واتە سەروەری گشت بەسەر پاژەکانیدا، ئیدی ئەو پاژانەی حکومەت یان حیزب، یان چین، یان تاقم وگروپ یان تاک بن، دەبێ ملکەچی سەروەری گشت بن.جا خەڵکی کە پابەندو وەفاداری حکومەت دەبن لەبەر خاتری سەروەرییە گشتەکەیە، نەک لەبەر خاتری خودی حکومەتەکە، بۆیە هەرکاتێ حکومەت ودەسەڵات نەیتوانی هاوسەنگی پەیوەندی نێوان دەوڵەت ودەسەلاتبپارێزێت، گومان و پرسیاران دروست دەبن کە ماکی گۆڕان وگۆڕێنن. لەم پێودانگەوە ئەوەمان

هەموو دەزانین هەر دەسەڵاتێك بگری جۆرە مەیلێکی زۆرەکی وخورتیایەتی وخۆسەپاندنی تێدایەو رەگێکی دەچێتەوە سەر خۆپەرستی و ئەنانیەت ودکتاتۆریەت

بۆ بە دیاردەکەوێ، کە ئەرکی مێژوویی هەر گەل وحکومەتێك ئەوەیە کە بونیاتنانی دەوڵەت پێش بونیاتنانی دەسەڵات بخات، چونکە دەسەڵات بێ دەوڵەت پایەدار نابێت،بۆ نموونە زۆر دوور نەڕۆین، میرنشینەکان کورد چیان لێهات؟ هەڵبەتە مەبەست لە بونیاتنانی دەوڵەت ئەوە نییە بێی دامودەزگا بۆ دەسەڵات دامەزرێنی و بە گوێرەی مەیل وئارەزووە سایکۆلۆژی و پێداویستی وکەڵکەڵە سەقەت و نا ئەقلانی ونەفەسە قاچاغچیەکانی دەسەڵات وحکومەت دای برێژیت و لە قاڵبی بدەی.بۆ نموونە فاشیزم لە ئیتاڵیاو نازیزم لە ئەڵمانیا تەنیا دەسەڵات بوون، دەوڵەت نەبوون،چونکە ئەوەی لە سایەی ئەو دوو دەسەڵاتەدا بونیات دەنرا، بونیاتنانی دەسەڵات بوو نەك بونیاتنانی دەوڵەت، وهەموو دامودەزگاکانیش هی دەسەڵات بوون و لە خزمەتی دەسەڵاتدا بوون، واتا دامودەزگای دەوڵەتی نەبوون،بەڵکو دامودەزگای سوڵتەوی بوون و دەسەڵات بۆ خۆی ولە پێناوی خزمەتی خۆیدا دایمەزراندبوون،گومانیش لەوەدا نییە کە دامودەزگای سوڵتەوی زادەی هۆشمەندی و وەعی دەسەڵات یان تاکەکانی ناو دەسەڵاتە، ئاشکراشە دەسەڵات بەلای حکومەت و دەسەڵاتدا دایدەکێشێت، ئەوەندەی خۆی وەکو دەسەڵات بەلاوە گرینگ و مەبەستە،ئەوەندە دەوڵەتی بەلاوە گرینگ ومەبەست نییە، بگرە زۆرجاریش دەوڵەت بە کۆسپ وتەگەرەی بەردەم خۆی دەزانێت، کە سنوورو چوارچێوەی بۆ دادەنێت وسەلاحیەتەکانی لە قاڵبی قانوون دەدات. خۆ وەعی تاکیش رەنگە زۆرجار خۆپەرستانە بێت وزادەی بەرژەوەندی تاك بێت، یان بۆ خزمەتی بەرژەوەندی وقازانجی حیزبێك یان چینێك یان تایفەیەك وخێڵێك پیادەبکرێت.

لەوەیە دەسەڵات هەبێت کار بۆ بونیاتنانی دەوڵەت بکات وهەوڵی بەهێزکرنی دەسەڵات وسەروەری دەوڵەت بدات و هەموو دامودەزگاکانی دەسەڵاتی(حکومەت)بخاتە ژێر رکێف، یان بە پێچەوانەوە هەوڵبدات هەیبەت و شەوکەتی دەوڵەت بشکێنێت و بڕست لە دامودەزگاکانی دەوڵەت بڕیَ، کە بریتین لە دامودەزگا دەستووریەکان، دەزگا پەرلەمانییەکان، دامودەزگای پیشەیی ومەدەنی جەماوەری،دامودەزگای دادڤانی ودامودەزگای چاودێری. نەك هەر ئەوەندە، بەڵکو هەندێجار کار بۆ روخاندنی دەوڵەت دەکات. بۆ نموونە کە یەکێتیی سۆڤییەت هەرەسی هێنا، لە پێشا دەوڵەت رووخا نەك دەسەڵات وحکومەت، بگرە دەسەڵات دەوڵەتی بەرەو ئەو هەرەسە ترسناکە برد، کە ئیستاش روسیا بە دەوڵەت و بە دەسەڵاتەوە پێوەی دەناڵێنێ ونەهاتووەتەوە تایمی خۆی. دیارە بەزۆری هەرەسی دەوڵەت، هەرەسی حکومەت ودەسەڵاتی بە دوادا دێت، چونکە کە گشت رووخا پاژ بە ئاسانی خۆی راناگرێت، بەڵام هەرەسی دەسەڵات، ناکاتە هەرەسی دەوڵەت. بە تایبەتی ئەگەر دەوڵەتەکە دەوڵەتێکی دامەزراوەیی بەهێز بێت وبتوانێ خۆی و دەسکەوتە دەستووری و دامەزراوەییەکانی بپارێزێت، رەنگە زوو بە زوو دەسەڵات وحکومەتێکی دی بەرهەمبێنێتەوەو نەکەوێتە گێژاوی بۆشاییەکی ترسناکەوە،ئەگەر ئەو حکومەت ودەسەڵاتە بوێرێ سەروەری دەوڵەت بخاتە سەرووی هەموو سەروەرییەکانی ترەوەو سەروەری دەوڵەت بە سەرچاوەی شەرعییەتی دەسەڵاتی خۆی بزانێت.دیارە ئەمە زۆر زەحمەتە، بە تایبەتی لە وڵاتانی پاشکەوتوودا، بۆیە بێ دەوڵەتی سەرچاوەی چەوسانەوەو پەرتەوازەیی نەتەوەیە، ئیدی ئەو چەوساندنەوەو پەرتەوازەکردنە لەلایەن حکومەت ودەسەڵاتەکەی خۆیەوە بێت، یان لە لایەن ئەو هێزە نائاساییانەوە بێت کە لە هاماجی بێ دەوڵەتیدا سەرهەڵدەدەن، بۆیە کە دەسەڵات لە سایەی بێ دەوڵەتیدا وەکو هێزێکی مادی سیاسی، ئابوری، فیکری، ئەمنی خاوەن دەزگای ئیداری بە زەبروزەنگ سەرهەڵدەدات، هەوڵدەدات زەرووڕەتی سەروەری دەوڵەت لە مێشك و ویژدانی هاووڵاتی بسرێتەوەو زیاتر دەسەڵات بەرجەستە بکات، تا حکومەت و دەسەڵات شوێنی دەوڵەت بگرێتەوەو پەیوەندی هاووڵاتی لەگەڵ دەسەڵاتدا بێت، نەك لەگەڵ دەوڵەتدا، هاووڵاتی ملکەچ وگوێرایەڵ و وەفاداری دەسەڵات بێ نەك دەوڵەت، کە ئەمە بێ چەندوچوون دکتاتۆریەتی دەسەڵاتی لێدەکەوێتەوە.

دەسەڵات هەبێت کار بۆ بونیاتنانی دەوڵەت بکات وهەولی بەهێزکرنی دەسەڵات وسەروەری دەوڵەت بدات و هەموو دامودەزگاکانی دەسەڵاتی (حکومەت) بخاتە ژێر رکێف، یان بە پێچەوانەوە هەوڵبدات هەیبەت و شەوکەتی دەوڵەت بشکێنێت و بڕست لە دامودەزگاکانی دەوڵەت بڕیَ

بۆیە تەنیا ئەو حکومەت ودەسەڵاتە دەتوانێ دەوڵەت بونیات بنێت کە خۆی لە دەسەڵاتەوە بگۆڕێت بۆ بەڕێوەبرنی دەسەڵات،واتا قابیل بێت بەوەی لە سایەی دەوڵەتدا کە دەکاتە سیستەمێکی سیاسی ودەستوری وکارگێڕی جێگیر ئیش بۆ ئیدارەی دسەلات بکات نەك بۆ دەسەڵات..

دەسەڵات لە پێناوی دەسەڵاتدا!!

هەر دەسەڵاتێك بگریت یان لە دەسەڵاتی رووتەوە دەگۆڕێت بۆ ئیدارەیەك کە دامودەزگاو دامەزراوەکانی کۆمەڵگە لە سایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا، واتا لە سایەی دەستوورو یاسا وئیدارەدا، بەڕێوەببات. واتە بەم چەمکە دەسەڵات دەکاتە زانست و هونەری بەڕێوەبردنی کۆمەڵگە لە سایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا.لەم حاڵەدا سیستەمێکی جێگیرو سەقامگیری سیاسی، دەستوری کارگێڕی دێتە ئاراوە و جێگیری و ئارامی سیاسی و کۆمەڵایەتی ودەروونی چێدەبێت، کە سەرچاوەو ئیلهامبەخشی گۆڕانی ریشەیی و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی وداهێنانی کەلتوری و بەرهەمهێنانی شارستانی و ژیارییە. یان وەکو دەسەڵاتی رووت، رۆژ بەرۆژ پتر رەگ دادەکوتێ و دەبێتە دەسەڵات لە پێناوی دەسەڵاتدا! !وبە خورتی خۆی دەسەپێنێ و دەچێتە خانەی سیستەمە سیاسیە ناجێگیرو ناسەقامگیرەکان وخۆی دەکات بە ئەڵتەرناتیفی دەوڵەت وسەرچاوەی شەرعیەتی خۆی وهەموو مومارەسە ناشەرعییەکانی خۆی.هەڵبەتە دەسەڵات لە سایەی سیستەمی ناجێگیرا هەمیشە نیگەرانە، لە دڵە راوکێدایە، لە خەمی مان و بەردەوامبوونی خۆیدایە،بۆیە زوو زوو گۆڕانی سەرڤەسەرڤەو رواڵەتی بە مەبەستی درێژەدان بە تەمەنی خۆی وەکو دەسەڵات لە خۆیدا دەکات، بەبێئەوەی هیچ زەمینەسازییەکی سیاسی ئابووری کەلتووری وکارگێڕی لۆژیکی بۆ ئەو سووکە گۆڕانە سەرڤە سەرڤەو رواڵەتیانە بکات. غافڵە لەوەی هەر گۆڕانکارییەك، حیسابی ورد بۆ واقیع نەکات، مەرجە بابەتییەکانی واقیع وتایبەتمەندییە شارستانی و ژیاری و کەلتووریەکان بە هەند وەرنەگرێت و فەرامۆشی بکات، دەکەوێتە بەرەی سیستەمی ناجێگیرو سیاسەتی هەنووکەییەوە، ونەك هیچ گۆڕانێکی ریشەیی سیاسی وئابوری و کەلتوری وکارگێڕی پێ دروست ناکرێت، بەڵکو کۆمەڵگە دەخاتە گێژاوێکی ترسناکی ئەنارشیزمیەوەو بە جۆرێ چەواشەو گەوجی دەکات کە گۆڕینی دەموچاوەکان بە گۆڕان بزانێت! ! وبیر لە گۆڕینی سیستەم وبەرنامەی کار نەکاتەوە،کە کلیلی کردنەوەی دەرگای گۆڕانە،کە زەمینە سازییە بۆ سیستەمی سیاسی سەقامگیروجێگیر. سیستەمی سەقامگیر،ئەو سیستەمەیە کە هەموو دامودەزگاو دامەزراوە رامیاری وئابوری وکەلتوری و کۆمەڵایەتی وتەنانەت سوپاییەکانیشی پشتیوانەو پاشخانێکی سیاسی و دەستوری ویاسایی وکارگێڕی جێگیرو ئارامی ئەوتۆی هەبێت کە بتوانێت لە سایەی هەر گۆڕانێکی سیاسیدا،هاوسەنگی خۆی بپارێزێت ودرێژە بە شەرعیەتی بوونی خۆی بدات. دیارە جێگیروسەقامگیر لێرەدا بەو مانایە نیە کە دەسەڵات هەتا هەتایە هەر لەسەر حوکم بێ، یان سەرۆك وسەرانی دەسەڵات بە درێژایی تەمەنی خۆیان هەر حوکمڕانی بکەن. یان دەسەلات بارودۆخی کۆمەڵایەتی بە دەقی خۆیەوە رابگرێت، رێگەی هیچ گۆڕان و گەشەکردن وپێشکەوتنێك نەدات، بەڵکو سیستەمی جێگیرو سەقامگیر، بەو سیستەمانە دەگوترێت کە راستەوخۆ پەیوەست نییە بە هیچ کەس و کەسایەتییەکەوە، ئیدی ئەو کەس وکەسایەتیە هەرکێیەك دەبێت،چەند خاوەنی خزمەت بێ وچەند لە رووی خەباتی سیاسی یان عەسکەرییەوە خاوەن مێژووی پڕ شکۆ بێت،تا بە نەمان یان گۆڕانی ئەو کەس و کەسایەتیانە نەمێنێ وبگۆڕێت وهەڵبوەشێتەوە، واتە ئەو جۆرە سیستەمە، قۆرخ وپاوان وقەدەخەی راستەوخۆی هیچ کەس وکەسایەتی و گروپ وحیزبێك نییە..بە رۆیشتنی تاقمێك وهاتنی تاقمێکی دی چالاکی و تواناو سەقامگیری وهاوسەنگی وبەردەوامبوونی خۆی لە دەست نادات.ئەو جۆرە سیستەمە لە سایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا،هی میللەتە وبە شێوەیەکی دەستوری ویاسایی زۆر بە ئاسانی وئاسایی دەستاودەست دەکات، چونکە سەقامگیری وجێگیریی راستەقینە ڕاستەوخۆ بە ندە بە مەوزوعیەتی

دامودەزگا ودامەزراوە دەوڵەتییەکانەوە،نەك بە خودی دەسەڵاتەوە،تا راستوخۆ ملکەچ و گوێرایەڵی دەسەڵات بێ و بە فەرمان ودەستوری دەسەڵات ئاراستە بکرێ،چونکە ئەگەر راستەوخۆ لە ژێر رکێف وکۆنترۆڵ و فەرمانی دەسەڵاتدا بێت،هەنگێ لە کۆمەڵگەو جەماوەری خەڵك دادەبڕێت و بۆشاییەکی ترسناك دروستدەبێت، وئیدی ئەو سیستەمە جێگیرو سەقامگیرە دەلەقێ، مەوزوعیەتی خۆی لە دەست دەدات.لە دەزگاو دامەزراوەیەکی نیشتمانییەوە دەگۆڕێت بۆ دامەزراوەیەکی سوڵتەوی دکتاتۆری قێزەون.بەهەرحاڵ لە سیستەمی جێگیروسەقامگیردا، تەنانەت دامودەزگاو دامەزراوە خزمەتگوزاری وبەرهەمهێنەکانیش ڕاستەوخۆ پەیوەست نین بە دەسەڵاتەوە، بە تایبەتی دەسەڵاتی سیاسی،بەڵکو تا ڕادەیەکی زۆر بێ لایەنن،وسیستەمی جێگیرو سەقامگیر ڕێگە نادات، دەسەڵات ئەو دامو دەزگایانە بۆ خۆ وبە قازانجی خۆی ئاراستە بکات،وبیکات بە مەیدانی گەمە سیاسیەکانی خۆی، چونکە ئەگەر ڕێگەی ئەوەی دا،سەقامگیریی خۆی لە دەستدەدات و زەمینە بۆ سیستەمی ناجێگیر وسیاسەتی هەنووکەیی وکودەتایی خۆشدەبێت.

هەڵبەتە یەکێك لە مەرجەکانی جێگیری وسەقامگیری ئەوەیە کە دەسەڵات،تەنیا خەریکی حوکمڕانی خۆی بێت، حوکمڕانی بە مانای بەڕێوەبردنی دام ودەزگا ودامەزراوەکانی کۆمەڵگە، نەك بێت خۆی لە ژیان و گوزەران وکاروباری خەڵکی هەڵقورتێنێ،دەرفەت ودەلیڤەی کاریان لێتەنگ بکات،وسنوور بۆ تەماوهیواو ئاواتیان دابنێت و ڕێگەی بەرهەمهێنانیان لێبگرێت،ولە هەموو شتێکدا خۆی بکات بە هەڤرکی جەماوەری خەڵك..چونکە خەڵکی دەسەڵاتیان بۆ ئەوە ناوێ کە نانیان بۆ دروستبکات، کشتوکاڵیان بۆ بکات، یان لە جیاتی ئەوان بازرگانی بکات، سەواو مامەڵە بکات و بازارو هەموو کایە هەستیارەکانی ژیان بۆ خۆی و خزم و کەس وکاروخێڵ و تیرەو تایفەی خۆی قۆرخ وقەدەخە بکات. خەڵکی دەسەڵاتیان تەنیا بۆ ئەوە دەوێت، کە نوێنەری دادپەروەری میللەت بێ، کایەکانی ژیانیان بە شێوەیەکی دادپەروەرانەی یەکسان بۆ دابینبکات و ئاسۆی پێشکەوتن وگەشەکردن وداهێنانیان لە بەردەمدا بکاتەوە، واتە دەسەڵاتێك، دەتوانێت بچێتە خانەی سیستەمی جێگیرو سەقامگیری سیاسییەوە کە بە شێوەیکی دادپەروەرانەو، لەسایەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا، خۆی تەنیا بۆ بەڕێوەبردنی دامەزراوە هەمە جۆرەکانی کۆمەڵگە تەرخان بکات.

سەرچاوەکان:

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

* السلطة و الفرد...برتراند رسل، ترجمة وتقديم دكتور نوري جعفر، منشورات الجمل ط1 2005.

* العدل والحرية، سالم القمودی، الدار الجماهيرية للنشر والوزيع والاعلان،1987

* بارزان نیوز، ژمارە:1/30/198/ 2011،ل7،دۆخەگۆڕکێی دەسەڵات، حەمەکەریم عارف

* سيكولوجية السلطة، سالم القمودی، مكتبة مدبولی، 1999